

GUSTAV III – ENVÅLDSHÄRSKARE MED HUMANA VÄRDERINGAR

av Carl-Henrik Larsson

Under 1700-talet gick Sverige mot ett allt mer parlamentariskt statskicks där riksdagen utgjorde den styrande makten. Kungamakten blev under frihetstiden 1719 till 1772 representativ, och det var två partier, Hattar och Mössor, som dominerade landets politik. Gustav III skulle genom sin oblodiga statskupp den 19 augusti 1772 åter stärka kungens makt.



Gustav III:s kröning i Stockholms storkyrka den 29 maj 1772. Kungen skulle i augusti samma år genomföra en oblodig statskupp, vilken kom att ge honom den verkliga makten. Frimärket är från Czeslaw Slanias vackra häfte som kom ut 1991 med anledning av Slanias 70-årsdag.

Gustav III (1746 – 1792) var son till Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika. Runt hovet på Drottningholms slott samlades en mängd författare och konstnärer. Bland dessa kan nämnas Olof von Dalin och Gustav Lundberg.

Modern Lovisa var djupt

kulturellt intresserad och kände stark dragning till den franska kulturen, och det var i denna anda den unge kronprins Gustav uppfostrades i.

Kronprins Gustav gifte sig 1766 med den danska prinsessan Sofia Magdalena och i det olyckliga äktenskapet, som var

politiskt arrangerat, föddes sonen Gustav (IV) Adolf.

Inrikespolitiska problem

Som kronprins begav sig Gustav 1770 till Paris där han gästade den svenske ministern Gustaf Philip Creutz. Tanken med visiten, som skulle vara i

nästan ett halvår, var att studera fransk kultur samt att knyta band till det franska hovet.

I Paris fick Gustav budskapet om faderns död och begav sig skyndsamt hemåt för att tillträda tronen.

Vid hemkomsten till Sverige kom kronprinsen att möta en mängd inrikespolitiska problem.

Den svenska riksdagen dominerades av två partier, Hattar och Mössor. Hattpartiet var starkt franskvänligt och stöddes främst av adeln och det högre borgerskapet, medan Mösspartiet som hade sina sympatier hos Ryssland, Storbritannien och Danmark, var förankrat hos de lägre stånden.

Vid Gustavs hemkomst rådde stor oenighet mellan partierna om proportionaliteten i utskotten i riksdagen, och kungen gjorde ett misslyckat medlingsförsök. Hattarna (adeln) var i majoritet och Mössorna ville ha in fler ledamöter för att få till en ståndsutjämning, vilket de också fick.

Detta ogillades skarpt av de adliga officerarna och av de högre ämbetsmännen, vilka såg sina ställningar hotade. Därför valde dessa grupper också att ta avstånd från det parlamentariska systemet.

Även i de breda befolkningsskikten fanns en misstro mot riksdagen och dess partikiv och dessutom var rojalismen här starkt levande, trots att kungamakten varit svag i över 50 år.

Den 29 maj 1772 kröntes Gustav III till Sveriges konung i Stockholms storkyrka. Hans makt som konung var minimal, men redan samma år skulle det bli ändring i den saken.

Oblodig statskupp

Gustav III var inte alls nöjd med att spela rollen som en symbolisk monark. Hans mål var att åter stärka kungamakten i Sverige. Så när jägmästaren Johan Christopher Toll och den finländske översten



Detta frimärke avbildar den mest kända av de skulpturer som Gustav III köpte i Italien, kallad Endymion. Frimärket är graverat av Piotr Naszarkowski.

Jacob Magnus Sprengtporten uppsökte kungen i detta ärende, var han alltså idel öra.

Både Toll och Sprengtporten var missbelättna med det parlamentariska systemet, och ville åter se en stark kung som kunde säkra deras sociala trygghet.

Planen de lade fram för Gustav III gick ut på att soldaterna i garnisonerna i Kristianstad och Sveaborg skulle göra myteri och ta garnisonerna i besittning. Samtidigt som detta genomfördes skulle kungen ta makten i Stockholm.

Planen på en militärkupp föll Gustav III helt i smaken.

I mitten av augusti 1772 inleddes så upproren i de bägge garnisonerna, och den 19 augusti gav sig kungen personligen in i spelet, och därmed var den oblodiga statskuppen genomförd.

I Stockholm höll Gustav III ett tal inför officerarna på slotet, i vilket han förklarade att riket – och han själv – stod inför en annalkande fara. Efter det svor officerarna Gustav III eden, att med liv och blod försvara konungen och riket.

Den genomförda revolutionen mötte inget motstånd, och efter att officerarna svurit konungen eden var det borgerskapets och ämbetsverkens tur att göra detsamma.

Bara några dagar senare ta-

lade Gustav III inför riksdagen. Kungen lade där fram ett förslag till en ny regeringsform, och med enhällig majoritet röstades också förslaget igenom. Riksdagen hade förlorat en stor del av sin makt, och Gustav III var därmed en enväldig monark!

Upplyst enväldshärskare

Gustav III var rikt estetiskt begåvad och älskade teater, vilket han på ett tydligt sätt visade genom att både själv skriva, regissera och agera skådespelare i teaterstycken.

Kungen förde under sin tid vid makten en mycket aktiv kulturpolitik och grundade bland annat Kungliga Operan och Svenska Akademien.

Gustav III kan kallas för en upplyst enväldshärskare. Han regerade landet i enlighet med det rådande idealet på kontinenten, upplyst politik förd av en monark med oinskränkt makt.

Detta var dock inte hela sanningen.

Fram till den sammankallade riksdagen 1789 hade Gustav III inte rätt att börja anfallskrig samt att föreslå nya lagar, utan godkännande från riksdagen. Lagstiftningsmakten var och förblev en delad uppgift mellan kungen och riksdagen.

Efter 1789 hade alltså Gus-



Gustav III lät under sin Italienresa 1784 inköpa en mängd antika skulpturer. Dessa ställdes ut på Kongl. museum, Nationalmuseums föregångare som uppfördes på Stockholms slott till kungens ära efter hans död. 1958 återinvigdes museet som Gustav III:s antikmuseum. Frimärket är graverat av Slania.

tav III den totala makten över utrikespolitiken och till största delen över inrikespolitiken. Han var en enväldshärskare, men med mycket humana värderingar.

I upplysningstidens anda lät Gustav III avskaffa tortyren. Ordningsmakten hade inte längre rätten att piska och plåga misstänkta. Han genomdrev en långtgående religionsfrihetsreform som gav judar och katoliker rätt att arbeta och bosätta sig i Sverige, och han genomförde även reformer i ett försök att minska byråkratins.

Gustav III lät dessutom anställa en fattigläkare som skulle hjälpa och vårda den stora skaran fattiga som levde i Stockholm.

Tryckfriheten var något som blev lidande under Gustav III:s envælde. Det fria ordet som var ett av frihetstidens signum, inskränktes stegvis under Gustav III:s tid vid makten, och det var till slut in-

te möjligt att säga eller trycka vad som helst.

Kriget mot Ryssland

I mitten av 1780-talet hamnade Gustav III på kant med riksdagen. Starkt ryssvänliga grupper hade framträtt i riksdagen, och i Finland förespråkade adelsmännen ett fritt Finland, vilket även den ryska kejsarinnan Katarina ställde sig bakom.

Gustav III var tvungen att agera snabbt, för hotet om att dessa grupper skulle förenas vägrade tungt. Kungen såg ett krig mot Ryssland som den bästa utvägen.

Problemet låg i att Gustav III inte kunde förklara krig utan riksdagens medgivande. Men detta problem löste han genom att arrangera ett gränsintermezzo vid den finsk-ryska gränsen på senvåren 1788.

Ryssarna framstod som angräpbara och den svenska armén kunde gå till motoffensiv.

Till en början gick kriget i

gynnsam riktning för svenskarna, men efter det oavgjorda sjöslaget vid Hogland i Finska viken den 17 juli 1788, förlorade man allt mer greppet.

I Sverige mötte krigspolitiken allt större motstånd, och i augusti samma år lät ett antal finska officerare översända en begäran om fred till den ryska kejsarinnan, den s.k. Liikalanoten.

Gustav III avkrävde genast officerarna en lojalitetsförsäkran, men resultatet blev ett helt annat – Anjalaförbundet. Över 100 officerare gjorde öppet myteri och förklarade kriget som olagligt. Danmark förklarade i detta läge Sverige krig.

Gustav III lät myteristerna vara och återvände hem till Sverige från Finland och fick genom en rad patriotiska tal folkets stöd.

Storbritannien och Preussen valde att medla mellan Sverige och Danmark. Medlingen lyckades och

tvåfrontskriget var avvärjt. I november 1788 häktades Anjalamännen.

Det viborgska gatloppet

Genom riksdagen 1789 stärkte kungen sin makt och krossade den adliga oppositionen. Kriget gick dock vidare trots diplomatiska kraftansträngningar, och Gustav III insåg att han var tvungen att komma med ett avgörande innan fred kunde nås. Kungen tog själv befälet över marinen.

I juli 1790 blev den svenska flottan under Gustav III innesluten i Viborgska viken. I ett våghalsigt utbrytningsförsök – det viborgska gatloppet – lyckades man ta sig förbi den ryska flottan, för att bara några dagar senare besegra den vid slaget vid Svensksund.

En av de största triumferna i svensk sjökrigshistoria.

Den ryska kejsarinnan begärde genast förhandlingar, och i augusti 1790 slöts fred mellan Sverige och Ryssland utan landavträdelser.

Missnöje mot kungens politik

Den svenska adeln hade väntat sig en ny storhetstid under en stark kungamakt som skulle trygga deras sociala ställning. Detta var ju en av anledningarna till varför de högre samhällsklasserna hade varit så positivt inställda till Gustav III:s statskupp.

Till en början visade Gustav III en stor adelsvänlighet och gav stort utrymme för adeln inom de olika ämbetena. Ridarhuset i Stockholm – ”adelns högborg” – blev återigen klassindelad, vilket gynnade högadeln.

Efterhand övergick Gustav III till att föra en politik som inriktade sig på de lägre stånden. Anledningen till detta var att kungen mötte stor opposition bland de bredare befolkningslagren, och han blev tvungen att tillmötesgå de lägre ståndens krav.

Kriget mot Ryssland hade än mer ökat adelns fientliga in-

ställning till kungen, och han såg det som nödvändigt att krossa den adliga oppositionen innan den krossade honom.

Vid riksdagen 1789 genomförde Gustav III en social revolution. Rådet som var adligt rekryterat avskaffades helt, och vid utnämningar till de högre ämbetena gällde inte börd utan meriter. Ståndssamhället var i upplösning!

Missnöjet bland adeln lät inte vänta på sig men det fanns ingen möjlighet att öppet gå i opposition mot kungen. Underjordiska grupper av adelsmän bildades, vilka såg det som sin skyldighet att återupprätta sin förlorade makt. Kungen skulle bort!

Mordet på maskeradbalen

Den 16 mars 1792 blev Gustav III dödligt sårad av ett pistolskott under en maskeradbal på operahuset i Stockholm. Gustav III avled först ett par veckor efter skottet.

Mannen som sköt kungen var kaptenen Jacob Johan Anckarstöm. Anckarstöm hade tillsammans med två aristokrater, Claes Horn och Adolf Ribbing, planerat mordet på kungen under en längre tid,

och enligt deras plan skulle mordet efterföljas av en militärkupp.

De tre konspiratorerna var inte ensamma om denna plan. En större grupp av konspiratörer under generalen Carl Fredrik Pechlin, var i förbindelse med Anckarström och hans två kumpaner, och historiker har tvistat om hur många som egentligen kände till konspirationsplanerna. Säkerligen rörde det sig om åtskilliga men hemligheten bevarades väl.

Eftersom Gustav III inte dog omedelbart gick inte militärkuppen att genomföra, och de skyldiga kunde gripas omgående.

Jacob Anckarström skyllde inte ifrån sig utan sade sig vara ensam gärningsman till dådet, medan övriga sammansvurna skyldde på Pechlin och Ribbing.

Totalt arresterades ett trettio-tal personer för delaktighet och flertalet tog avstånd från Anckarström.

Det var Anckarström som ensam fick ta straffet för mordet på Gustav III, och i april 1792 halshöggs han inför en väldig folkmassa utanför Skanstull i Stockholm. □



Den legendariske frimärksgravören Sven Ewert graverade 1942 detta frimärke med Gustav III på.